

cyklopedické práce může vycházet od výběru hesel („co podstatné nebylo zařazeno a co marginálního naopak ano“), respektive od nastavení kritérií pro tento výběr. Recenzent se domnívá, že autorka *Lexikónu* se dokázala s tímto nelehkým, a především v každém případě nevděčným, úkolem zdárně vyrovnat, byť i v tomto smyslu by bylo možno zmínit některé spíše kuriózní a okrajové položky (např. heslo „Mešita s dvoma kiblami“ na s. 147), a vytvořila tak hodnotnou základní referenční příručku, která může být inspirací i pro české orientalisty.

BRONISLAV OSTRÁNSKÝ

Moshe Idel, Kabbalah and Eros,

New Haven and London: Yale
University Press 2005, 371 s.
ISBN 0-300-10832-X.

Dílo Mošeho Idela, v současnosti zřejmě nejvýznamnějšího odborníka zabývajícího se kabalou a náboženskou mystikou, není českým čtenářům neznámé. Nakladatelství Vyšehrad vydalo v roce 2004 jeho knihu *Kabala, nové pohledy* a v roce 2007 knihu *Golem: židovské magické a mystické tradice o umělem člověku*. Idelova další kniha *Kabala a eros* z roku 2005 však dosud v českém překladu nevyšla.

Idel ji věnoval Haroldu Bloomovi, literárnímu kritikovi a autorovi několika kontroverzních teorií. V jedné z nich Bloom představuje svou hypotézu o ženě jako autorce prvních pěti biblických knih. Idel, podobně jako Bloom, otevírá diskusi o zavedeném chápání genderových náboženských schémat a upozorňuje na nutnost otevřenějšího přístupu k náboženským textům. Již v úvodu své knihy (s. 14) Idel varuje před příliš zjednodušujícími výklady role ženy v židovské mystice, ale také před koncepty zcela opomíjejícími ženské aspekty nejvyšší božské bytosti. Snaží se představit čtenáři komplexitu božské bytosti tak, jak je zachycena v textech středověkých židov-

ských autorů. V pojetí této bytosti koexistují jak maskulinní, tak femininní kvality, dokonalejší intelekt, vztahy se sexuálním podtextem (s. 155), ale i struktura rodiny (s. 11). Nexus uvedeného schématu a židovské rituální praxe generaloval myšlenkové koncepty, které jsou podle Idela zachyceny v rukopisech kabalistů.

Idel svým dílem dokazuje, že v některých důležitých proudch středověké kabaly a východoevropského aškenázkého chasidismu vedlo objevení významu ženského božského aspektu k následnému vytvoření polarit mezi mužskými a ženskými božskými silami. Tato polarita, tvrdí Idel (s. 2), je překonávána prováděním liturgických úkonů a dodržováním předepsaných náboženských pravidel. Výchozím bodem pro autora tvzení a odbornou analýzu se stala fráze obsažená od 16. století až po současnost v židovských modlitebních knihách. Aramejská věta „Le-šém jichud kušad brich hu u-šchinteh“ předchází recitaci některých modliteb a vykonávání určitých (občas je uvedeno také všech) rituálních povinností. V doslovném překladu znamená: „[Liturgický úkon] je prováděn pro spojení Boha Jediného, buďž požehnán, s jeho Božskou Přítomností.“ Idel uvádí, že tato věta reflektuje hlavní cíl, kvůli kterému byly některé náboženské úkony prováděny: spojit mužské a ženské božské kvality. Význam výrazu užitého pro slovo „spojení“ totiž znamená spojení sexuální.

Na následujících stranách se autor snaží nalézt odpověď na otázku, proč byla vůbec uvedená věta včleněna do knihy, která je nejrozšířenějším liturgickým předmětem judaismu. Proč se v židovských kruzích objevila, jak a proč vznikl genderově diferenciovaný koncept božské bytosti, a proč byl některými významnými náboženskými autoritami vnímán jako střed židovského náboženství? Za neméně významné otázky Idel považuje ty, které se týkají židovského rituálu. Proč náboženský rituál vede k sexuálnímu spojení božských atributů? Jedná se o idiosynkratickou představu reprezentující poměrně pozdní roztržku uvnitř židovské filozofie a náboženského myšlení, nebo se zde setkáváme se zralými plody mnohem starších myšlenek a konceptů? A nakonec

autora zajímá, jaký je důsledek představ o erotice a sexualitě božských sfér a jak ovlivňuje význam lidské sexualitu v některých židovských kruzích.

Kniha je rozdělena do pěti kapitol. První z nich, nazvaná „Kabala a některé prekabbalistické přístupy k erosu“ (Kabbalah and Some Prekabbalistic Attitudes Toward Eros), mapuje proměny, kterými prošel koncept erosu v židovské literatuře. Po odmítavém přístupu k femininí božské bytosti, který lze nalézt v hebrejské bibli, dochází k postupnému nárůstu významu ženských kvalit. V židovské literatuře tato bytost existuje jako nebožský protějšek Boha až do dvanáctého století, kdy je patrná snaha ji integrovat jako část božské sféry (s. 52). V této kapitole autor ukazuje, jak byla díla židovských mystiků ovlivňována nejen literaturou rabínských autorit, ale také myšlenkami antickeho Řecka, díky nimž byl uveden do judaismu koncept erosu.

Druhá kapitola, „Du-parcufin: výklady androgynity v židovské mystice“ (Du-partzufin: Interpretations of Androgynity in Jewish Mysticism), je věnována analýze rukopisů, které komentují středověký židovský mýtus o existenci prvopočáteční bisexuální bytosti, ze které byla oddělena obě pohlaví a poté byla původní duše bytosti rozpuřena. Výraz *du-parcufin* znamená dvě tváře. Fenomén *du-parcufin* se objevuje zejména v rukopisech autorů žijících v Provinci (s. 45), tedy v oblasti, kde byl silný vliv muslimské kultury, jež zprostředkovala přenos platónských témat do židovských spisů.

Idel vysvětluje, že v pojetí kabalistů má androgynita další význam a není pouhým termínem v anatomickém slova smyslu (s. 54). Podle autora je explicitním vyjádřením koexistence femininních a maskulinních kvalit v božské bytosti. Idel zdůrazňuje, že tento koncept je vnímán jako forma duchovní dokonalosti. Autor analyzuje pojetí *du-parcufin* v hebrejské bibli, kde je spojován s podstatou prvního člověka. Dále podrobně ukazuje, jak ke konceptu přistupují jednotlivé thesofické či theurgické proudy kabaly. Jak sám píše (s. 92), jeho cílem je odpovědět na otázky týkající se rovnosti mužů a žen v židovské tradici. Idel dokládá (s. 101), že spisy mystiků nelze vnímat jako

projekce všedního života doby, ve které žili, ale předpokládá opak. Dodává, že kabalisté často ve svých spisech zachycovali to, co v životě postrádali (s. 101). Přebírali nebo vytvářeli koncepty nadpozemských ženských bytostí a zamilovávali se do nich, podobně jako se do mužské božské bytosti zamiluje žena-mystička, např. v křesťanské duchovní tradici.

Kapitola čtvrtá, s názvem „Božská manželka a konkubína: cesta národního mýtu“ (God's Wife and Concubine: Path of National Myth), se dotýká centrálního mýtu biblického judaismu. Tím je úmluva mezi Bohem a izraelským národem (s. 105). Podle autora se jedná o nový prvek v blízkovýchodní mytologii, kdy si mužská božská bytost vybere jeden z národů jako svůj vlastní. V rabínské literatuře je tato struktura rozpracována do mytologického vztahu, který se objevoval v mnohem starších nežidovských blízkovýchodních mýtech a popisoval vztah mezi ženskými a mužskými božskými bytostmi. Tak se v midraších (rabínských komentářích k Tóře) začaly objevovat erotické, někdy dokonce sexuální náměty. Byly součástí převážně prorockých knih a komentářů k nim a pravděpodobně byly vnímané jako metafory (s. 105). Idel tyto teorie nazývá etnoerotické (s. 104). Představují teorie existence nadpozemské reprezentace pozemské komunity (*knesset Jisrael* – „shromáždění Izraele“) jako hlavního aktéra erotického dramatu, které se odehrává mezi lidskou komunitou a božskými sférami. Tento religiózní systém je v základě chápán buď jako spojení mužské božské bytosti v harmonickém svazku se svým ženským protějškem, nebo jejich oddělení následkem lidského hřichu, tj. neplněním rituálních povinností (s. 108). Idel na stejném místě uvádí, že někteří kabalisté takto vnímali zlo – jako přemístění věcí mimo jejich pravé místo. *Šchina*, božská ženská bytost (také kvaila, atribut či Božská Přítomnost) provází podle rabínských midrašů židovský národ do exilu a tudíž existuje mimo své místo v božských sférách (s. 129). Ve snaze o nápravu celého kosmologického systému byla do židovské liturgické a modlitební knihy vložena již zmiňovaná věta.

Předposlední kapitola, „Kontemplace ženy: od platonického erosu k židovské mystice“ (Contemplating a Female: From Platonic Eros to Jewish Mysticism), je spojena s příběhem, který se od 14. století objevuje v kabalistických spisech. Jeho základem je anekdotický popis přeměny zahálčivého pobudy ve svěťce. Tento muž začal princezně vycházející z lázně činit nemravné návrhy. Její odmítnutí pochopil jako nabídku ke schůzce na místním hřbitově. Opustil svoji komunitu a v ústraní hřbitova začal rozjímat nad fyzickou krásu princezny. Ta pochopitelně nepřicházela a muž pokračoval v kontemplaci o kráse. Postupně se jeho myšlenky odpoutaly od fyzické podoby a transformovaly se v meditaci nad krásou boží. Kolemjdoucí postupně pozorovali proměnu muže a začali od něj žádat radu či požehání. Sociální status člověka z okraje společnosti tak byl zcela proměněn. Idel v příběhu nachází příklad proniknutí platonismu do děl nejkonzervativnějších židovských autorů (s. 155). Vstup platónské tradice přinesl to, co dosud v rabínské literatuře chybělo, tedy emocionální dimenzi, tvrdí autor. Erotická touha otevřela novou cestu ke vstupu do božských sfér. Tato technika se stala důležitou součástí mystických technik východoevropského chasidismu. Aspekt osobnostní proměny vlivem meditační techniky byl podle Idela (s. 166) převzat do kabalistických děl z islámské mystické tradice súfismu.

Poslední kapitolu věnoval autor „Kosmoerotismu v židovské mystice“ (Cosmoeroticism in Jewish Mysticism). Hlavním tématem kapitoly je neosobní forma lásky, kterou nazývá kosmoerotismem. Podle uvedeného konceptu existují erotické impulzy nejenom mezi lidskými a božskými bytostmi, ale také mezi veškerými nebeskými tělesy. Jakýkoliv projev pozemské lásky vystupuje do kosmických sfér a ovlivňuje vyšší světy, a to jak fyzikální, tak spirituální (s. 200). Uvedená témata a myšlenkové koncepty ovlivnily díla významných autorů z období židovské renesance ve Florencii a v Provincii.

Na stranách 251-371 jsou velice podrobně rozpracovány odkazy z jednotlivých kapitol, údaje o citovaných rukopisech a bibli-

ografii a dále je uveden index pojmů, což je přínosné především pro badatele z oboru judaistiky. Pro odborníky z dalších oborů budou velice inspirativní části knihy „Závěrečné poznámky“ (Concluding Remarks) (s. 202-250). Autor tu přehledně, bez použití hebrejských termínů, shrnuje na obecnější rovině témata, která sledoval v jednotlivých kapitolách na pozadí konkrétních rukopisů. Využívá metodologie několika humanitních a společenskovědních oborů, a to činí jeho dílo přínosné nejen z hlediska religionistiky, sociologie náboženství, ale také z perspektivy antropologie, literární kritiky či historie. Idel se svým dílem snaží vyvolat diskusi o tradičně chápaných schématech, pojmech a termínech. Idel svoji knihou vede dialog s autory E. Wolfsonem a D. Abramsem, kteří vnímají femininní kvality v židovské mystice jako pasivní prvek. Idel vede čtenáře k zamyšlení nad možností další perspektivy tématu a to se mu, nejen v knize *Kabalah and Eros*, daří.

JITKA CÍRKLOVÁ

Zdeněk R. Nešpor, Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století,

Ústí nad Labem, Albis international 2006, 695 s.

ISBN 80-86971-06-6.

Náboženství na prahu nové doby, takový je název knihy Zdeňka R. Nešpora, jejímž poměrně ambiciózním záměrem je zachytit českou lidovou zbožnost a její proměny od pozdního baroka přes národní obrození po druhou polovinu 19. století, symbolicky ohraničenou vydáním Protestantického patentu roku 1861, a poukázat na směry, kterými se vývoj lidové religiozity dále ubíral. Dějiny náboženského myšlení 18. a 19. století nepatří k častým tématům religionistického ani historického bádání. Podobně ani lidová religiozita tohoto období, které se ve